

Проблема захисту та збереження культурних цінностей у Німеччині: нові ініціативи

УДК 323.2:008(430)

Проблема захисту та збереження культурних цінностей набуває на початку XXI ст. нових вимірів. Це безпосередньо пов'язано з низкою гучних пограбувань, поверненням цінних творів мистецтва, пошук яких тривав понад півстоліття.

Нелегальна торгівля культурними цінностями займає третє місце у світі в міжнародному організованому кримінальному обігу після торгівлі зброєю та наркотиками. Нелегальне вивезення культурних цінностей завдає значної шкоди культурній ідентич-

ності та цілісності країни походження. Так, за оцінкою американських експертів, станом на 2012 р. культурні цінності обсягом близько 8 млрд дол. стали об'єктом нелегальних трансакцій [1]. Зазначимо, що ця тенденція набирає обертів.

Актуальним залишається питання поліпшення захисту культурних цінностей у ФРН, щоб запобігти їх вивезенню за кордон і тим самим захистити німецьку культурну спадщину. Законодавство ФРН дозволяє, дотримуючись норм міжнародного права,

Summary
Preparations for the adoption of the new Law on Protection of Cultural Values, its discussion and debate seriously puzzled the German Government, and also caused acute criticism from the representatives of the world of art. An important and quite complex issue in this regard is that of preventing illegal movement of cultural objects that belong to the cultural heritage of the state.
Keywords: Germany, law, cultural values, collections, museums, the Ministry of Culture and the media, illegal movement

досить ефективно вести роботу з країнами-партнерами щодо повернення викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей.

Примітно, що розвиток законодавчої бази, яка забезпечує захист культурних цінностей у Німеччині, розпочався відразу після завершення Першої світової війни – під впли-

вом її згубних наслідків для історичного, культурно-мистецького і наукового надбання. У 1919 р. через економічну скруту Німеччина потужно скрутуся за виявлення фактів продажу німецьких культурних цінностей за кордон, чому необхідно було вміло запобігти. Спочатку було прийнято регламент експорту творів мистецтва, після чого культурні цінності, зареєстровані як національно цінні, були занесені до каталогу, на них поширювалася заборона на вивезення. Цей принцип було закріплено у прийнятому 1955 р. законі про захист німецьких культурних цінностей від вивезення, який діє донині. Підкреслимо, що ФРН зобов'язалася вживати заходів проти незаконної торгівлі культурними цінностями згідно з нормами міжнародного права.

Положення про захист культурних цінностей держав-членів ЄС реалізується на основі права ЄС (Директива 93/7) у Німеччині з 1998 р. (Закон про реституцію культурних цінностей). Із приєднанням Німеччини до Конвенції ЮНЕСКО (2007 р.)

Баварський національний музей. Фото з архіву автора

цей закон було розширено, з того часу він діє стосовно 127 держав-учасниць Конвенції ЮНЕСКО [2].

ФРН входить до числа держав, які можуть прагнути збільшення обсягів повернення культурних цінностей. Європейський Союз та інші міжнародні організації покликані створювати каталоги національних скарбів і затвердити правила імпорту-експорту та повернення культурних цінностей, вивезених незаконним шляхом.

Ключовою подією світового значення у справі повернення і реституції культурних цінностей, втрачених у різних країнах світу, стала Міжнародна Вашингтонська конференція з питань майна періоду Голокосту (грудень 1998 р.), яку організував Держдепартамент США. Під час конференції особливу увагу було приділено проблемі награваних творів мистецтва. У Вашингтонській конференції взяли участь представники понад 40 країн світу та єврейських організацій. У ході конференції було прийнято 11 важливих положень, наприклад, щодо необхідності здійснення ідентифікації награваних та конфіскованих під час нацистського панування творів мистецтва, проведення пошуків їх довоєнних власників або спадкоємців. Також Міжнародною угодою було передбачено, що музеї держав, які підписали цей документ, повинні перевірити свої фонди стосовно їх походження та визначити, чи містять вони культурні об'єкти, які були незаконно відчужені за часів панування націонал-соціалістів [3].

Подібні положення були

Моніка Гюттерс, Міністр культури ФРН

закріплені в Берлінській декларації від 14 грудня 1999 р. і схвалені федеральним урядом, федеральними землями і муніципальними організаціями. Документ вимагав і заохочував німецьких колекціонерів активізувати і надалі продовжувати пошук конфіскованих нацистами творів мистецтва, зокрема єврейської власності.

Із тим щоб нині повною мірою посилити захист культурних цінностей та ефективно боротися з незаконною торгівлею ними, Федеральний уряд має намір об'єднати й узагальнити раніше прийняті закони в галузі охорони культурних цінностей у новому документі. Реформа закону про захист німецької культурної спадщини від вивезення була ініційована у 2015 р. уповноваженою уряду ФРН із питань культури та ЗМІ при відомстві федерального канцлера Монікою Гюттерс і спрямована на зміцнення контролю у сфері транскордонної торгівлі предметами мистецтва, регулювання вивезення об'єктів, які вважаються національною культурною спадщиною [4].

Так, новим законопроектом пропонується встановити більш суворі, у порів-

нянні з попередніми законодавчими актами, правила експорту та імпорту творів мистецтва, а також передбачити значно більше нюансів при оформленні договорів купівлі-продажу.

Новий документ надаватиме право ввезення культурних цінностей до Німеччини лише за наявності відповідної ліцензії. Обговорення таких заходів на найвищому рівні викликали неоднозначну реакцію в країні.

Також не варто забувати про те, що торгівля викраденими культурними цінностями є одним із найважливіших джерел прибутку, які використовують терористичні організації. Культурна спадщина багатьох країн, таких як Сирія, Ірак, Малі, Мексика, через численні пограбування, зруйнування та крадіжки перебуває під великою загрозою. Нелегальні розкопки пошкоджують численні знахідки, руйнують археологічні комплекси, а тим самим цінність та ідентифікацію об'єктів, що свідчать про життя минулих цивілізацій [1].

У свою чергу, представник Європейського Союзу аукціоністів в Брюсселі Генрік Ганштейн наполягав на більш посиленому регулюванні саме торгівлі

старожитностями, оскільки практично лише ця сфера є залежною від незаконних розкопок і незаконного експорту.

Палкими і тривалими залишаються дискусії навколо прийняття нового закону, який повинен захищати культурні цінності. Німці навіть назвали його «гільйотиною» для продажу культурних цінностей, холодним «відчуженням». У свою чергу, арт-дилери мають острах, що органи культури в майбутньому рахуватимуть культурні цінності як національні і тим самим перешкоджатимуть власникам продавати їх за кордон.

Мета реформування закону, який діє з 1955 р., про правила вивезення німецької культурної спадщини полягає у тому, щоб скласти низку однозначних експортних та імпорتنних правил, а також чітко прописаних обов'язків. Важливу роль у цьому питанні відіграватиме людський чинник – обачливість і добросовісність під час придбання культурних цінностей.

Однак згідно з новим законом 2016 р. до національно цінних належатимуть роботи, які:

- 1) мають важливе значення для культурної спадщини Німеччини;
- 2) є особливо значущими творами мистецтва і тривалий час зберігаються в Німеччині;
- 3) становлять особливий інтерес для суспільства саме місцем розташування на території ФРН [4].

Прикладом може бути «Мадонна з покровом» Ганса Гольбейна, яка за фінансової підтримки мецената в розмірі 100 млн євро змогла залишитися в Німеччині, хоча власники

мали намір продати її за кордон. Цей цінний і знаменитий вівтарний образ був написаний Гольбейном на замовлення колишнього базельського бургомістра Якоба Мейера.

Дослідники припускають, що розпочата в 1526 р. картина була закінчена вже після повернення художника з Лондона до Базеля у 1528 р. [5].

Усе мистецтво в німецьких музеях повинно бути поставлене під «колективний захист від вивезення». Моніка Грюттерс прагне регулювати імпорт і експорт об'єктів культури з використанням нових правил та ефективно запобігти переміщенню національної спадщини. Так, у порівнянні з першою версією законопроекту було зроблено певні поступки. Дотепер арт-дилери і колекціонери могли відправити свої роботи без процедури авторизації і, отже, без державного контролю в інші частини Європейської економічної зони. Лише у тому разі, якщо об'єкт повинен бути відправлений за межі ЄС і якщо він мав певний вік і певне культурне та історичне значення, він повинен був отримати дозвіл з Міністерства культури в певній федеральній землі.

Спочатку міністр хотіла встановити для культурних цінностей такі самі правила, як при вивезенні до Швейцарії або США. Вони містили такі обмежувальні дані: 50 років та 150 000 тис. євро. Тепер просити дозволу на вивезення культурних цінностей потрібно власнику лише в тому разі, якщо перед ним цінність, якій від 70 років і коштує вона від 300 000 тис. євро. Для скульптур, фотографій,

Райнхольд Вюрт, власник однієї з найбільших колекцій витворів мистецтва в Європі

археологічних об'єктів діють інші співвідношення. Така прозорість викликала різкий супротив та гостру критику і водночас стала справжньою больовою точкою, навколо якої точилися запеклі дискусії під час обговорення пакету поправок до законопроекту [4].

Суворий контроль і процес затвердження значно полегшує державі отримати будь-яку інформацію особливо про важливі роботи і намір власників щодо їх продажу. Варто також підкреслити, що об'єкт, який потрапив до каталогу культурної спадщини, більше не можна продати за кордон.

Відтак колекціонери, галеристи, художники вбачають у ще не підписаному законопроекті серйозне зазіхання на свободу арт-ринку як такого. Один із видатних німецьких художників сучасності Георг Базеліц прийняв рішення вилучити свої роботи з усіх німецьких

музеїв, у яких вони протягом тривалого часу виставлялися. Велику кількість із них втратили музеї Дрездена, Мюнхена та Хемніца.

На нашу думку, таке рішення митця видається доволі неаргументованим, оскільки його твори не мають статусу національної культурної спадщини. Варто підкреслити, що проект нового закону не розглядає сучасне мистецтво як особливо цінне культурне надбання. Виняток становить лише єдина робота художника сучасності Гюнтера Юккера.

Відтак новий закон про захист культурних цінностей повинен вступити в силу у 2016 році. Закон у новій редакції має на меті захист від розпродажу за кордон колекцій державних музеїв, у тому числі експонатів із приватного володіння, що зберігаються в музеях тимчасово. Документ викладений на 156 сторінках, складається з 10 частин та 91 парагра-

фа.

З моменту анонсування першої редакції законопроекту в липні 2015 р. розрив у підходах між міністром культури і значною частиною представників світу мистецтва відчутно збільшився. Не залишився осторонь і найбільш відомий колекціонер Німеччини Райнхольд Вюрт, назвавши культурну політику Грюттерс дрібною та недалекоглядною.

З цим твердженням можна не погодитися, оскільки Міністерство культури та засобів масової інформації значно активізувало пошук нагробованих нацистами творів мистецтва. Варто зазначити, що за результатами опитувань, проведених німецьким Інститутом музеєзнавства (Institut für Museumsforschung), існує припущення, що в Німеччині у майже 2300 музейних колекціях можна знайти предмети культурної спадщини, незаконно вивезені нацистами. Моніка Грюттерс називає таке становище «неприпустимим» [6].

Важливо підкреслити, що знахідка 2012 р. в приватному володінні Корнеліуса Гурліта у Мюнхені стала «знахідкою століття» і з новою силою розпалює дискусію щодо походження предметів культури, яка триває з кінця 2013 року. Вражаюча колекція включає в себе майже 1300 полотен художників класичного модернізму. Серед них роботи Пабло Пікассо, Марка Шагала, П'єра Огюста Ренуара, Анрі Матісса, Еміля Нольде. За оцінками експертів, загальна вартість «знахідки століття» перевищує 1 млрд євро [3].

Плідна співпраця з іно-

земними експертами є показником того, що Німеччина опрацювала «знахідку століття» не за зачиненими дверима. Це стало новим поштовхом і водночас ще одним шансом для досягнення вагомих результатів у цій непростій справі. Дотепер лише п'ять творів із колекції Гурліта можуть бути повернуті як викрадені культурні цінності.

Тоталітаризм змусив німців розуміти, наскільки важливою є свобода мистецтва. Необхідним видається сформулювати чіткі критерії для національних культурних цінностей. Культура – діва частина нашої самовпевненості і вона є найсильнішим мотором інтеграції, саме культура будує мости, а мова мистецтва є універсальною.

За переконанням міністра М. Грюттерс, про список цінних культурних об'єктів потрібно краще піклуватися, ніж у минулі десятиліття. Твори мистецтва, книги і антикваріат незалежно від намірів купівлі або продажу можуть бути оголошені як національний дороговці-

ний спадок. Держава звертатиме увагу на виняткові експонати.

Німецькі археологи, історики, мистецтвознавці вважають, що законопроект однозначно повинен вимагати чітку доказову базу щодо гарантії походження культурних цінностей та ідентифікації об'єктів. Сюди належить походження, місце та дата розкопок або знахідок культурних цінностей, а також перевірені дані про їхніх попередніх власників. Допускається торгівля лише перевіреними та задекларованими культурними об'єктами. У разі порушення арт-дилерами цих вимог накладатиметься штраф та безповоротно здійснюватиметься вилучення ліцензії для ведення бізнесу.

Однак, крім позитивних змін, прийняття закону 2016 р. може призвести до певних труднощів і непорозумінь. Німецькі вчені висловили стурбованість з приводу того, що дата відліку в новому законі 2016 р. може мати негативні наслідки для країни. Отримані до цієї дати незаконним шляхом культурні

цінності можуть бути узаконені і вважатися законно ввезеними. Колекціонери запропонували забезпечити альтернативи для купівлі антикваріату, а саме такі експонати, що можуть у законний спосіб бути надані приватним особам для тимчасового користування.

Підкреслимо, що Німеччина належить до тих країн, які одразу намагаються повернути культурні цінності, які опинилися на території країни незаконним шляхом. Із прийняттям нового закону про захист культурних цінностей німецьке законодавство відповідатиме нормам ЄС і сприятиме зміцненню позицій Німеччини на світовому арт-ринку. Введення в дію нового закону дасть змогу значно просунутися вперед у вирішенні цієї складної проблеми.

Список використаних джерел:

1. *Illegaler Kulturhandel bedroht das Kulturerbe der Menschheit. Beachten Sie die nationalen Ausfuhrbestimmungen für Kulturgüter. Auswärtiges Amt. S. 1-6.*
2. *Гаагская конвенция 1954 года о защите культурных ценностей в случае вооруженного конфликта.* – М., Юриздат, 1957. – 44 с.
3. *Солошенко В.В. Дослідження щодо походження втрачених*

культурних цінностей (Досвід Федеративної Республіки Німеччина) / Солошенко В.В. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2015, вип. 44, том 2. – С.119-123.

4. *Gesetz 1955 "Gesetz zum Schutz deutschen Kulturgutes gegen Abwanderung in der Fassung der Bekanntmachung vom 8. Juli 1999 (BGBl. I S. 1754), das zuletzt durch Artikel 2 des Gesetzes vom 18. Mai 2007 (BGBl. I S. 757) geändert worden ist" 2016-02-04 Regierungsentwurf eines Gesetzes zur Neuregelung des Kulturgutschutzrechts Stand: 04.11.2015.*

5. *Rose Maria Gropp Holbein Madonna Deutschlands teuerstes Kunstwerk*

/ Rose Maria Gropp // Frankfurter Allgemeine Zeitung <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/kunst/holbein-madonna-deutschlands-teuerstes-kunstwerk-12823.html> 14.07.2011

6. *Германия активизирует поиск награбленного нацистами искусства <http://www.dw.com/ru/германия-активизирует-поиск-награбленного-нацистами-искусства/a-18160224>.*

Вікторія Солошенко,
кандидат історичних наук, доцент, учений секретар ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

АНОТАЦІЯ

Підготовка до прийняття нового закону про захист культурних цінностей, його обговорення та дискусії порушили серйозні проблеми перед урядом Німеччини, а також викликали гостру критику представників світу мистецтва. Важливим і доволі складним у цьому зв'язку є завдання запобігання незаконному переміщенню об'єктів культури, які належать до культурного надбання держави.

Ключові слова: Німеччина, закон, культурні цінності, колекції, музеї, міністерство культури і ЗМІ, незаконне переміщення.

АННОТАЦІЯ

Подготовка к принятию нового закона о защите культурных ценностей, его обсуждение и дискуссии серьезно озадачили правительство Германии, а также вызвали острую критику представителей мира искусства. Важной и довольно сложной в этой связи является задача предотвращения незаконного перемещения объектов культуры, которые принадлежат к культурному достоянию государства.

Ключевые слова: Германия, закон, культурные ценности, коллекции, музеи, министерство культуры и СМИ, незаконное перемещение.

Георг Базеліц, німецький живописець, один із найдорожчих серед нині живих художників Німеччини